

*Літвинчук Т. В.,**асистент кафедри історії української літератури,
теорії літератури і літературної творчості ННІ філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0003-0131-6368>*

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ДИТЯЧОГО СВІТУ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Т. ПАХОМОВОЇ «СХИЗМАТИК. ДІТИ КАЇНА» ТА «ЮГОСЛАВІЯ, МОЯ БАТЬКІВЩИНА» Г. ВОЙНОВИЧА)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню інтерпретаційних стратегій художньої рецепції дитячого світу в контексті історії та ідентичності на основі романів Т. Пахомової «Схизматик. Діти Каїна» та Г. Войновича «Югославія, моя батьківщина». В основі роботи – класифікація Е. Сміта щодо визначення рис національної ідентичності, відповідно до якої в дослідженні проаналізовані такі знакові для обох творів: історична територія або рідний край; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх її членів.

В аспекті історичної території або рідного краю типологічними ознаками для романів є відсутність змоги для головних персонажів ідентифікувати себе, спираючись на виключно конкретну географічну територію. Диференціальними ознаками є пошук місця, де можна почуватися «своїм» внаслідок руйнування старої і формування нової ідентичності («Югославія, моя батьківщина»), та намагання продовжити процес становлення національної ідентичності з огляду на кореляцію не з конкретним населеним пунктом як частиною країни, а з країною в цілому («Схизматик. Діти Каїна»). В аспекті спільної масової і громадської культури з'ясовано, що спільним для обох романів є значення мови та освітнього середовища. Простежено, що в романі Т. Пахомової домінують відведено не найближчому родинному оточенню персонажа, а представникам освітнього процесу, релігійних організацій й окремим родичам, які долучилися до руху опору. Зауважено, що в романі Г. Войновича чільне місце посідає відтворення багатонаціонального середовища в школі, спільноти дітей в дворі, а також родинного оточення, для якого ідентичність головного персонажа набуває поліваріативності. У ході дослідження своєрідності змалювання єдиних юридичних прав та обов'язків виявлено протилежний спосіб їх інтерпретації: простежено принципи змалювання порушення прав головного персонажа роману Т. Пахомової як один із чинників становлення його ідентичності і, в романі Г. Войновича, відтворення шляху з'ясування власної ідентичності внаслідок з'ясування (не)справедливості звинувачень щодо батька як воєнного злочинця.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, порівняльний аспект, роман, Т. Пахомова, Г. Войнович.

Постановка проблеми. Відкриття світові життя певної країни не завжди відбувається завдяки її науковим досягнен-

ням, різноманіттю культурних ландшафтів чи культурним надбанням. Інколи цьому передують загроза державності і незалежності, війни чи примусові депортації. Їхні відлуння можуть простежуватися упродовж десятиріч і спонукати до формування, за П. Норою, «всесвітнього тріумфу пам'яті» [1], пізнання минулого країни і формування власної національної ідентичності.

Подібні процеси та їхню художню рецепцію, пов'язану зі зверненням до болючих тем і становленням ідентичності, простежуємо не лише в творчості українських авторів, хоча, як зауважує О. Романенко, «українська нація як ніколи на початку ХХІ століття потребує нових наративних форм історичної презентації самої себе – як у власному дзеркалі, так й у дзеркалі усього світу» [2, с. 118]. Це продиктовано потребою і більшістю слов'янських країн – неупередженого осягнення свого минулого, в якому через потрясіння вдалося здобути незалежність і продовжити процес (само)ідентифікації.

Вказані координати актуальні утім не лише через цінність аналізу їхньої художньої рецепції з погляду сьогодення. Умотивовані соціально-економічні і культурні процеси в Україні, а відтак і в Європі, спровоковані, зокрема, й вторгненням РФ (отже, втрата зв'язку з рідним краєм, вимушене переміщення, відмінності у праві й мові тощо), спонукають переглянути і закріпити значущі опори в пошуку власного «Я», зокрема й національного, серед різноманіття інших націй. Відтак проза стає чи не найкращим для цього інструментом: художнє відтворення пріоритетності окремих рис територіального, культурного і юридичного вимірів дозволяє уобразити їхню роль як консолідуючих факторів для продовження становлення національної ідентичності і винесення «уроків».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із таких, що змушують зробити висновки, для українців є «взаємний обмін населенням» між Польщею й УРСР упродовж 1940-х рр. (т.зв. Угода про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР), для словенів – кровопролитні Югославські війни. Утім з огляду на масштабність їхніх наслідків та завдяки відкриттю нових джерел (історичних довідок, архівних матеріалів, свідчень і спогадів очевидців тощо) лише упродовж останніх десятиліть простежуємо значне зростання інтересу істориків й історіографів (Я. Грицак [3], С. Плохій [4], Ю. Сливка [5], В. Сергійчук [6]

та ін.), а відтак і літературознавців: Романенко О. [2], Гнатюк О. [7], Проскурова С. [8].

Вивчення питання національної ідентичності вирізняється поступовістю: від уведення поняття «ідентичність» психологом Е. Еріксоном 1968 р. («Ідентичність: юність і криза»), теорії націоналізму Е. Сміта («Теорії націоналізму», «Національна ідентичність» та ін.) до появи праць українських дослідників-філософів, пов'язаних з українською ідентичністю: М. Степико, Х. Петрів, І. Лисого, В. Моренця та ін.

У «Філософському енциклопедичному словнику» запропоновано тлумачення терміну «ідентичність» як буквально «те саме». Класифікація різновидів ідентичності «здійснюється на підставі того, що ми ідентифікуємо, або як ми ідентифікуємо» [9, с. 233]. При цьому враховуємо позицію О. Гнатюк, що «поняття національної та культурної ідентичності пов'язані з двома іншими – ідентичністю індивіда та культурою колективу» [7, с. 50], а також той факт, що ідентичність вирізняється динамічністю діалогічності.

З огляду на динамічність національної ідентичності в історичному й соціальному сенсі та усвідомлений вибір ідентифікації суб'єктом спиратимемося насамперед на класифікацію Е. Сміта. Відповідно до неї, національну ідентичність визначають такі знакові риси: 1) історична територія або рідний край; 2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадська культура; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх її членів; 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території. Відтак нація окреслюється дослідником як «спільнота пам'яті», «сукупність людей, що має власну назву» та риси, притаманні національній ідентичності [10, с. 24]. Дотримуючись позиції вченого, мову і звичаї розглядатимемо невіддільно від спільної масової, громадської культури. Зважаючи на проблеми, порушені в романах, доцільним видається зупинитися насамперед на з'ясуванні художньої рецепції таких знакових рис як історична територія або рідний край; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх її членів.

«Нове сприйняття минулого та небачений раніше спосіб усвідомлювати його» (П. Нора) – так можемо сказати про спроби осмислення цього питання у літературі українською авторкою Тетяною Пахомовою («Схизматик. Діти Каїна», «КСД», 2021 р.) та словенським прозаїком Їораном Войновичем («Югославія, моя батьківщина», «ВСЛ», 2020 р.). Дослідження окремих аспектів їхньої творчості представлено у працях Вірант Ш., Оленік Б., Хендріс В., Стасик М. та ін.

Мета статті. Попри часткову відмінність часового виміру романів (середина і кінець минулого століття), спільною і домінантною для митців є спроба пошуку кризь призму дитячої свідомості відповідей на недитячі питання: *хто я? яка мова для мене рідна? де моя батьківщина?* Відтак, з огляду на відсутність в українському літературознавстві праць, присвячених аналізу цього питання, мету статті вбачаємо у дослідженні інтерпретаційних стратегій дитячого світу романів Т. Пахомової «Схизматик. Діти Каїна» та Ї. Войновича «Югославія, моя батьківщина» щодо виокремлення домінантних ознак для їх представників у питанні (само)ідентифікації і формування національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Про поступові, але рішучі інтеграційні зміни у суспільстві свідчать результати соціологічне опитування Київського міжнародного інституту соціоло-

гії. Згідно з ними, громадянська ідентичність українців зростає із 42% (1992–1993 рр.) до 60% (2014–2021 рр.) та 80% відповідно (2022–2024 рр.). Натомість кількість опитаних, які вважають себе громадянами колишнього СРСР, зменшилася із 2,8% до 1,4% (2022) [11], [12]. Натомість дослідження американського інституту дослідження громадської думки, Інституту Геллапа, виявило, що відсоток ностальгії мешканців колишньої Югославії за втраченою державою залишається доволі високим. Відповідно до опитування, найбільше за колишньою федерацією ностальгують мешканці Сербії (81%), Боснії і Герцеговини (77%), Чорногорії (65%). Дещо менше такі настрої поділяють в Македонії (61%), Словенії (45%) та Хорватії (23%) [13].

Наведені дані не є випадковими, оскільки події в романі Т. Пахомової «Схизматик. Діти Каїна» розгортаються у період існування СРСР: на тлі Другої світової війни та одразу по її завершенню. У центрі уваги авторки – син Дідичів, Степан, період становлення якого збігається з часом переселення його і ще десятків родин з Воли-Розвинницької (Надсяння, грудень 1945 року) на території колишньої УРСР. На прикладі одного села авторка змальовує масштабність примусової депортації – понад 482 тис. українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини і Західної Бойківщини.

Ї. Войнович порушує ж проблему пошуку власної ідентичності Владаном, сином сербського офіцера Неделька і словенки Душі. Це зумовлено випадковим відкриттям, що батько, про смерть якого 16 років тому йому повідомила власна матір, живий, але є воєнним злочинцем, який переховується від Гаазького трибуналу. Відтак, намагаючись знайти Неделька задля отримання відповіді, 27-річний Владан прямує до місць, де свого часу перебував, мешкав і служив батько (Любляна, Брчко, Новий Сад, Відень тощо), а отже, рухається «по колу до початку, де (більше) нічого немає» [14, с. 1653]. Продовження становлення ідентичності хлопця, зокрема й національної, тепер видається можливим лиш внаслідок з'ясування (не)справедливості звинувачень щодо батька.

Мотив дороги у романі пов'язаний не лише із шляхом пошуку Владаном батька (і насамкінець – зустрічю з ним у Відні), адже стає також своєрідним уособленням життя. Він повертається в минуле (фізично і в спогадах) задля деконструкції, переосмислення своєї старої ідентичності (сформованої частково на основі хибних уявлень про себе та спільноту «своїх» людей) та спроби з'ясувати, чим для нього сьогодні є спільна колись територія, рідний край, – Югославія, а відтак віднайдення (радіше створення) вже іншої, нової, що постає на руїнах власного минулого та минулого країни. Подекуди це досягається внаслідок способу змалювання місць, де буватиме головний персонаж і відчуття себе в них, оскільки вони «стають просторами, наповненими політичними, соціальними та метафоричними значеннями» [15, с. 390]. Задля цього автор використовує прийом контрасту: відстеження, ким для Владана є представники інших, тепер незалежних, балканських країн і, водночас, ким є для них сам Владан – «свій» чи «чужий».

У такому разі йдеться радше не про приналежність до конкретної географічної місцевості, а про усвідомлення того, яка із них сприймається як «своя». Промовистим прикладом цього постає розмова Енеса з Владаном, під час якої останній робить «правильне» уточнення й ідентифікує себе як боснієць, тобто «свій»: «...їдь, куди хочеш [...], але різниця в тому, їдеш ти Туди чи Сюди» [16, с. 17]. Тож у ході переосмислення персона-

жем національної ідентичності з'ясовується, що вона не постає змінною величиною – як умова отримання вигоди («...мені й на думку не спадало [...] пояснювати, що я й ніколи не почувався їхнім [...], дешевше стиснути зуби і побалакати з ним «по-свійському» [16, с. 17]), а радше, як «простір, що все ще сприймається, як не подільний» [15, с. 378]

Передумовою обережності Владана у цьому питанні є суперечливість поглядів колишніх громадян Югославії, зокрема родичів, щодо громадян тепер незалежних, країн, що підсилюється в персонажа після перетину ментальних і фізичних кордонів держав (Енес, боснієць, про себе: «ми ж люди, не словенці» [16, с. 30], Медіха Бабич, мешканка Боснії і Герцеговини: «...мій чоловік теж був серб, але принаймні був людиною» [16, с. 57] тощо) і корелює із хиткістю власного «фундаменту» – походженням. Йдеться про народження Владана в родині серба та словенки, його дитячі роки в Пулі, тимчасове мешкання з мамою в Белграді, гостювання в Новому Саді і, насамкінець, облаштування в Любляні. Тож з-поміж передумов, що ускладнюють становлення національної ідентичності Владана можемо виокремити і розмаїтість географії мешкання – розташування вказаних міст в куточках різних країн. Кожне із них накладає на персонажа свій відбиток, однак кожне із них залишається для нього по-своєму чужим: «За шістнадцять років по тому Любляна, в яку я повертався, була все тим же чудим містом [...], відчуття, що мене тут ніхто не чекає, що в цьому місті мене нікому не бракує» [16, с. 150].

Погоджуємося із думкою словенської дослідниці Б. Оленік, що ідентичність для Владана «не є твердою точкою, з якої він починає і до якої повертається, це процес творення і руйнування, пошук старого для встановлення нового» [17, с. 21]. Упродовж роману на зміну уявленню Владана про «ідеальні» часи дитинства в Югославії, що стають передумовою формування одного із аспекту його національної ідентичності, – югославської, у межах якої не існувало видимих протиріч щодо походження, приходить усвідомлення множинності власної ідентичності: старої, тієї, що не обтяжена знанням про злочини батька, «воєнні конфлікти», та вже відкоригованої дорослою реальністю, – з усвідомленням втрати зв'язку з минулим і неспроможності віднайти власне *теперішнє* місце на новій карті світу («...здаген іще тільки переходити з однієї чужини в іншу» [16, с. 269]).

У романі «Схизматик. Діти Каїна» із концепцією щодо значущості чинника спільності території чи рідного краю для її мешканців, зокрема Степана, суголосна й архітектура роману: два розділи й епілог. Саме розділи підкреслюють невідворотність поділу життя Дідичів на «до» і «після»: життя родини на території тогочасної польської держави і шлях «повернення додому», поневірвання на території УРСР й труднощі, яким вимушені переселенці змушені давати раду.

Намагання Степана сформувавши національну ідентичність, спираючись на приналежність до території (село, в якому народився та, згодом, місто, в якому випадає жити), що мала б слугувати рідним краєм, ускладнені хиткістю обставин. Йдеться про вимушене балансування родини між двома світами – українським і польським. При цьому жоден із них не «приймає» родину уповні. Під час мешкання у Волі-Розвинницькій його родина свідомо не зрікається національної ідентичності, що призводить до неприйняття оточення: неможливість почуватися «своїм» у рідному селі (претендувати на

німецьку допомогу, уникнути прізвиська «схизматик» тощо) та, водночас, позбутися образливих «бандерівець» і «переселенець» на українській, на той час радянській, землі.

Через тривалий і складний переїзд («...поїзд їхав у нікуди цілу вічність» [18, с. 204]), нестерпний холод, економію їжі і ледве живу худобу родина Дідухів вирішує залишитися на проміжній станції. Так у романі осмислюється проблема формування національної ідентичності з кореляцією з рідним краєм (тут – країною) у цілому, а не із конкретним населеним пунктом – тим, у межах якого могли існувати/зберігатися родинні зв'язки.

Змалювання перебування Степана в Україні торкається проблеми інтеграції в край, що мав би почуватися «своїм», але таким не є. З-поміж ключових для цього причин виокремлюємо об'єктивне відтворення політичних і суспільних для цього обставин: політику радянської влади, недотримання нею обіцянок щодо отримання релевантних обійсть, вимушеність мешкати у занедбаній хаті, облаштування побуту завдяки побиранню матері тощо. Тож формування у Степана причетності до території, його ідентичності, реалізується завдяки змалювання внутрішніх змін у його свідомості. Йдеться про вимушене передчасне дорослішання персонажа, що втілюється у художньому відтворенні таких його етапів: від початкового полегшення внаслідок завершення мандрів, безнадійної приреченості («...все здавалося, що то діється не з ним. Тіло стало чужим [...]. Але коли починав думати за покинуту батьківщину, жалю не було» [18, с. 210]) до відчуття самотності й обурення через втрату відчуття стабільності («Оці всі будівлі [...] ніколи не стануть настільки рідними. Безлика війна забрала і будинок, і спокій їхньої родини» [18, с. 57]) і насамкінець – усвідомлення власної значущості виключно завдяки віднайденню одностайності та спільності із ними справи.

Однак ключовими для формування національної ідентичності Степана стають спільні масова і громадська культура, до яких, спираючись на класифікацію та тлумачення Е. Сміта, відносимо також звичаї і мову. Т. Пахомова справедливо зауважує: локус перебування дитини, як, зрештою, і більшості дорослого населення Волі-Розвинницької обмежувався виключно територією села. Тож формування світоглядних орієнтирів, додаткових до визначених батьками, коригувалося школою (у т.ч. тогочасними принципами освітнього процесу і його членами), представниками релігійних організацій та окремими родичами (братом у першому, Богданом, який, відстоюючи державність, долучився до підпільних угруповань).

Художнє відтворення освітнього процесу в романі Т. Пахомової яскраво засвідчує розмежування двох світів – українського та польського, – домінуючим із критеріїв якого слугує мова. Навчання у школі Волі-Розвинницької здійснюється польською мовою, а категоричність «научительки» нібито спрямована на уникнення розмежування учнів: «Мені тут все одно, хто ви є: русини чи поляки. Живете на польській землі, їсте польський хліб – учіть польську мову!» [18, с. 30]. Однак у такому «зрівнянні» вбачаємо не бажання зменшити напругу, а трансляцію тогочасного наративу – відсутності змоги українцями ідентифікувати себе.

Підтвердженням наведеної тези є й послідовність такої тенденції: екстраполяція наративу зі світу дорослих у світ дітей. Внаслідок непорозуміння між Степаном і школярем-поляком Петером останній, з-поміж інших образливих слів, використо-

вує маркер ідентичності («Ти, тупий русине, будеш так з нами? Зараз нагодую тебе землею!» [18, с. 31]), що ретранслює переконання батьків.

Цілісність сприйняття масової і громадської культури досягається завдяки відтворенню світу церковнослужителів – католицького та греко-католицького. З-поміж ключових ознак, які відрізняють їхні цінності, виокремлюємо такі: мова (священник Ярکو здійснює службу українською, натомість ксьондз – «по-латині»), віра як спосіб ранжування суспільства (ксьондз «нігди на вітання українців не відкаже, лише киває, як гусак чванливий» [18, с. 22]; натомість Ярکو прагне відродити у пригноблених українців почуття власної значущості), освіта (функціонування читалень «Просвіти» й українських шкіл).

Існування останніх стало можливим завдяки вчителю, українцю Тарасові Коту. Його просвітницька діяльність спрямована на відродження спільної масової і громадської культури – національних цінностей і традицій, пам'яті про козацьке минуле, держави, мови. Тож формування національної ідентичності, на думку вчителя, базується на відновленні власної державності, яка «для людей на першому місці має бути». Ключову роль у її формуванні справедливо відведено мові: «у нашій школі, вашими пістолями має стати українська мова [...]. Народ починається з мови. Поляки мають Польщу, німці – Німеччину, а ви – українці і маєте свою Україну» [18, с. 55]. Не випадковим стає й вибір поезії, здатної відродити свідомість маленьких українців, – «Рідної мови» С.Воробкевича, оскільки саме твори літератури, на думку Е. Сміта, «віддунюють серед еліт наступних поколінь як культурні традиції і соціальні елементи, здатні забезпечити священні ресурси для колективної культурної ідентичності націй» [19, с. 45]

Тож у рамках освітнього процесу, як справедливо підкреслює Т. Пахомова, зорієнтованому на формування національної свідомості, і відбувається початок становлення національної ідентичності Степана – усвідомлення себе як українця. Знаковості додає й вивчення «найголовнішої пісні України, з якою йдуть у бій і перемагають» – гімну, завдяки виконанню якого «проходили через кожне серденько і виймали звітти...впізнаване голосом крові» [18, с. 63].

Діаметрально протилежного значення щодо збереження процесу формування національної свідомості Степанка набуває освітній процес на території радянської України – випробування і покарання. Це зумовлено, насамперед, кількома причинами: організацією навчання, в основі якого – примус і покарання («...син сім класів закінчити мусить! Як не ходитиме до школи – в тюрму ти підеш, зрозумів»? [18, с. 262]); запопадливістю шкільного директора перед радянськими посадовцями і їхніми дітьми (дозвіл учням пропускати заняття задля вигнання «бандерівського духу»; виступ доньки голови райкому партії як солістки шкільного хору попри відсутність таланту тощо), зумисним засиллям ідеологічних переконань у процесі навчання («Товариш Сталін – друг всіх ді-тей». Записали? [...]. Нам такого друга точно не треба, – прошепотів Степан» [18, с. 286]).

У контексті відтворення заідеологізованості освітнього процесу в радянській школі Т. Пахомова порушує проблему змоги заявити назагал про свою національну ідентичність. Йдеться, насамперед, про спробу Степана довести приналежність до української спільноти – виконати гімн України під час прослуховування на уроці співів. Це сприймається як

злочин, внаслідок чого хлопця вважають «бандерівцем», який намагається «підірвати систему». У цьому вбачаємо художнє викриття деформації шкільної системи, а відтак і суспільства, що досягається завдяки зміщенню фокусу уваги: зі шкільного життя, що мало б займати чільне місце у житті Степана, на т.зв. «виховний» процес – переслідування Зубковим Степана і його родини, намір тілесного «покарання» задля викриття потенційних «ворогів» радянської системи, їхніх паролів та криївок.

Така концентрація уваги авторки на деформації шкільної системи не випадкова, оскільки, по-перше, засвідчує об'єктивність відтворення утисків українського в межах радянської системи; по-друге, обґрунтовує формування засад спільної громадської культури персонажа – віднайденню односторонності, чий інтереси полягають у спільних діях для відновлення власної держави: «Ті війни – як хвороба, на яку ради нема [...]! Але старі наші до жодної не були готові! Вистачить вівцями бути!» [18, с. 268]. Спільність поглядів Степана із товаришами українського визвольного підпілля ґрунтується як на його особистісних переконаннях (нездатності батьків чинити опір системі, зокрема, батькові – працювати без вихідних задля виконання п'ятирічки, матері – боронитися від масних поглядів Зубкова), так і на трагічному досвіді товаришів (спаленні у церкві родичів Миколи, знущання над сім'єю Славка тощо). Адже, як зауважує Й. Рюзен: «Ідентичність формується як здатність сказати «ні» накинутим зразкам розуміння себе й організації життя» [20, с. 100] Тож такі передумови окреслюємо як такі, що є визначальними для формування національної ідентичності особи Степана, а отже, його потреби долучатися до збереження української мови і відновлення своєї держави – території, де кожен представник зможе почуватися у безпеці.

Як і в українському романі, осмислення цієї проблеми в романі Г. Войновича реалізується внаслідок порушення проблеми мовного питання, полінаціонального середовища в школі та оточення дітей у дворі. Це корелює і з об'єктивністю зображеного, оскільки Г. Войнович в інтерв'ю підкреслює значущість врахування таких обставин: походження власної матері з Істрії і батька з Боснії. Тож попри те, що пише словенською і є словенським письменником, пишучи «суто “словенський” роман, тоді в ньому говорила б лише частина» [21].

З-поміж труднощів, пов'язаних з ідентичністю персонажа, виокремлюємо оточення, що визначає спільну масову і громадську культуру. Г.Войнович, зображуючи один із багатонаціональних кварталів у Любляні, своєрідне гетто для вихідців із країн колишньої Югославії, Фужини, порушує проблему багатонаціональності його мешканців загалом і будинку Владана і Душі зокрема. На прикладі мікросоціуму простежуємо, як складно людям інтегруватися в інший мовний світ, а відтак знайти своє місце в ньому. Утім тут, на протигагу роману Т. Пахомової, питання рідної мови доволі гостро постає насамперед всередині родини і, як зауважує Б. Оленік, «з точки зору повсякденного життя» [17, с. 24]. Головний герой у дитинстві розмовляє істрійським діалектом, в той час, коли його мати говорить «ламаню сербохорватською». Після повернення ж Душі і Владана до Любляни мати вирішує розмовляти з хлопчиком виключно словенською, яку він не приймає як рідну («Душа щиро вірила, що правильне застосування множини і генітива цілком замінить мені батька, матір, друзів, дім і море» [16, с. 145]). Тож упродовж роману простежуємо зміни в мовній

ідентичності Владана: від сербохорватської, як рідної, в Пулі до словенської, як вимушеної, в Любляні.

Використання «Я»-нарації як спосіб увиразнення автентичності і життєвості розповіді увиразнює зміщення акцентів всередині персонажа. Це досягається завдяки нелінійності часового виміру, де переплітаються дитяча і доросла перспективи: від гострої образи на матір за зміну звичної з дитинства мови («Часом біля полиці хліба [...] Душа кілька разів уперто повторювала запитання: «Nočes takovici?», а я ще впертіше мовчав» [16, с. 144]) до запізненого усвідомлення її вияву любові і турботи. Адже Душа, запрошуючи сина у свій словенський світ, намагається уберегти його від проблем і непорозумінь із оточенням.

Проблема мовного питання, а відтак спроможність Владана визначитися зі спільною масовою і громадською культурою невіддільна від освітнього процесу та шкільного середовища. У мультинаціональному класі «5-Б» в Любляні, куди потрапляє Владан, навчаються 7 словенців, 2 хорватів, 3 мусульман, 8 сербів, 1 македонець й 1 албанець. Тож мова, погоджуємося із Б. Оленік, постає не лише засобом спілкування, а й об'єктом символізації культури [17, с. 24]. Хлопцю щастить: він видається «крутим чуваком» мусульманину Даніелю Шехевичу, що означає, що він не битиметься навіть тоді, коли буде в поганому настрої. Даніель не виконує доручення вчителя допомагати Владану із вивченням словенської, однак «у тонкощах» навчає «правил націоналізму, на яких і сам собаку з'їв» [16, с. 164]. Тож автор підкреслює, що в школі важить не стільки мова, скільки те, як звати батьків однокласників, оскільки це дозволяє з'ясувати їхнє походження, а отже, забезпечитися від знущання чи, навпаки, стати його причиною, адже тоді мова, «втрачає свій інтегративний характер, навіть у стосунках з однолітками» [15, с. 386].

Окрім цього хлопці, на відміну від Владана, доволі добре обізнані із політичною ситуацією. Це стає передумовою їхньої внутрішньої неприязні, що подекуди проявляється як «громадянська війна»: від Даніеля Владан дізнається про бажання сербів зберегти Велику Сербію до Карлобага; Сречко і Ненад переконані в необхідності кордонів Великої Сербії до Фужин; Адема вважає сербів ідіотами. Утім, що на відміну від роману Т. Пахомової, Г. Войнович не зосереджує увагу на освітньому процесі та ролі вчителів в інтеграції дітей. Причину цього вбачаємо насамперед у мультинаціональності класу, а отже, відсутності суттєвого переважання учнів країни, мовою якої ведеться навчання. Натомість функцію включення дітей-представників різних країн Балкан виконувало заняття, що потребувало наднаціональної єдності: фізкультура, де «вболівали всі разом: серби, хорвати, мусульмани, словенці» [16, с. 166].

Ще однією рисою спільної культури як складової національної ідентичності є оточення дітей у дворі будинку. Демонструючи, як в основі інтеграції в «stroкатий фужинський світ обдарованого молодняка кримінальних авторитетів» [16, с. 168] лежить спроба налагодження «ділової співпраці», автор використовує засоби комічного. Тож придбання контрабандних петард Хашіма інтерпретується як вдала інвестиція в безпеку від сім'ї Азізі і їхніх побиттів. Натомість в гімназії у Владана посилюється відчуття самотності: «Ті люди мали свої імена, свої домівки, свої родини і духовні притулки, які їх позначали й оформлювали [...]. Вони знали про себе все, що про себе слід знати. Я ж про себе більше не знав нічого» [18, с. 232]. Дітям

тут, на відміну від середньої школи, байдуже на національність своїх однокласників та політичні питання. Ізоляваність персонажа від світу знаходить втілення у втечі – намагання відшукати свою ідентичність, а отже, й себе: спершу в оселі дідуся, згодом – в орендованій кімнаті. Утім відносини в родині, квартира у Фужинах та орендована кімната «функціонують як місця, що не пропонують ні дому, ні підтримки, а лише позначають його маргінальність, мовне та соціально-екзистенційне відчуження» [15, с. 388]. Тож попри тривале перебування в Любляні й поверховій інтеграції в світ масової і громадської культури, Владан визначає свою ідентичність не із конкретною національною, а тією, що є «ідентичністю жертви [...], жертвою хибної послідовності подій» [7, с. 233].

З огляду на вказане, ідентичність Владана вирізняється поліваріативністю: для дядька Данила він – представник етносу словенців («...кому впали ті словенці [...], нехай всі пакуються і вирушають зі своєю державою в Афганістан» [16, с. 101]), для бабусі і дідуся – частина причетних до тиску на Словенію («...мама і я повинні пережити ще й десятиденну війну за Словенію» [16, с. 141]); для родичів нового чоловіка Душі – нелюдний, проте переважно словенець.

Змальовані авторкою труднощі перебування персонажа в шкільному середовищі, що, здавалося б, корелюють із формуванням громадської культури, не менш дотичні і до іншого аспекту національної ідентичності – існування єдиних юридичних прав та обов'язків для всіх її членів. Маємо зауважити, що Т. Пахомова відходить від звичного уявлення про таку обов'язкову умову: Степан і його родина, незалежно від мешкання (Польща, УРСР), зіштовхуються з її відсутністю. Йдеться, зокрема, про існування прав лише для українців, які (на території Польщі) свідомо долучалися до польського світу задля здобуття переваг (перехід сестри Зоськи в католицтво задля отримання роботи чи уникнення принизливого прізвиська «схизматик»). Водночас Т. Пахомова засвідчує, що дотримання особами обов'язків спільноти, яка їх не приймає, не передбачає надання для них єдиних юридичних прав. Йдеться про посягання польського хлопчика на честь племінниці Зоськи, розкопування «схизматами» убитих поляків, вибоком натовпу («Вбити! Вбити схизма-а-атів уже!» [18, с. 123]). Змалювання такої упередженості убачаємо в потребі підкреслити знаковість юридичних прав як одного із аспектів національної ідентичності та неможливості його реалізації при відсутності власної держави.

Подібні інтенції простежуємо і на прикладі змалювання життя родини Степана в радянській Україні. Йдеться не лише про вже згадану заподадливість директора школи перед місцевою владою, але й про відсутність чинних правил, дотримання яких дозволяє почуватися повноцінним громадянином держави. Це пояснюється прагненням авторки об'єктивно відтворити балансування родини Степана між польським та українськими світами, а також нищенні радянською системою будь-яких спроб виявити свою національну ідентичність.

Тож Степан зіштовхується із нерозумінням матері щодо його покарання за «провину» – виконання гімну України в радянській школі («Ти погано співав чи слова забув?» [18, с. 264]) та неспроможністю батька запобігти руйнуванню душі сина («Ти що, хочеш мертвим під плотом біля НКВД стояти, як ті повстанці, чи щоб ми всі на білих ведмедів дивилися?» [18, с. 265]). У такий спосіб Т. Пахомова, на прикладі Степана,

порушує проблему опору нищенню ідентичності: «правильність» поведінки назагал задля безпеки рідних («Мовчати. Німий, глухий і сліпий – той ідеал, який насправді прагнуть бачити в кожному з них...» [18, с. 269]) та, водночас, продовження підпільної діяльності. Це корелює із тезою Я. Грицака, що «кожен раз, коли слабшав комуністичний центр, зростала сила українського руху» [3, с. 28]. Тож відтворення розклеювання листівок постає як передумова формування власної значущості Степана для підпільного руху, держави у цілому, а отже, спільності обов'язків для всіх її членів.

Такі настанови корелюють зі значенням підпільної діяльності. У романі наскрізною є ідея щодо потреби боротьби за державу, зокрема і внаслідок активних дій. Подібна ідея вкладається в уста Антона, брата Степана у першому: «Таких, як ти [...] багато. І доля всіх – доля отари овець, яку ведуть до забою [...]. Безвольні і пацифісти не заслуговують на власну державу» [18, с. 94]. Тож, попри епізодичність цього образу, вважаємо його знаковим для Степана, становлення його національної ідентичності, а відтак – підпільної діяльності для відновлення незалежності України. Окрім цього, в такий спосіб авторка намагається донести читачам одну із ключових ідей: боротьба за власну державу стає обов'язком її громадян, що забезпечить в подальшому єдині для всіх юридичні права.

Водночас вказаний аспект в романі «Югославія, моя батьківщина» набуває інакших сенсів. Йдеться про зосередження уваги не на персонажах, права і свободи яких порушуються, а на тих, які порушують: батькові Владана, який став одним із винуватців Югославських воєн. Використання двоплановості оповіді, – теперішнього (пошуки сином батька) і минулого (події, що мали місце до і після «перекомандування» Неделька) як передумови «створення циклічності структури» [15, с. 377] – коригує уявлення Владана про себе та ідентичність. Тож персонаж ставить перед собою питання: ким є батько, а отже, сином кого є він сам?

Здатність дати відповідь на це питання ускладнюється переглядом фото, що його, вже дорослому Владану, демонструють друзі і довірені особи Неделька. Тож пазли дитячих спогадів, що лягли в основу формування його ідентичності, зокрема й національної, – дитини серба і словенки, громадянина Югославії – доповнюються новими елементами, а відтак деформуються. Син «бачить» вже не турботливого батька в сонячній Пулі, походи в кіно, придбання фігурок героїв улюблених мультфільмів і відданого офіцера. Натомість на фото – військовий злочинець біля навалених тіл цивільних людей після 13 листопада 1991 року, коли Третій корпус Югославської народної армії під командуванням генерала Бороевича пограбував і спалив село Вішничі. Як наслідок, були вбиті 34 неозброєні мешканці: «Зненацька мені вже перестало видаватися аж таким неймовірним, що мій батько міг зрівняти з землею село, повне жінок і дітей» [16, с. 133]. Відсутність єдиних юридичних прав та обов'язків для її членів пов'язуємо також зі змалюванням держави, яка поступово втрачає цілісність, а отже, осіб, які намагаються цьому запобігти.

Тож на відміну від Степана, «схизматика», Владан перебуває в «іншому таборі». Намагаючись дати відповідь на питання, «що насправді в людини крутиться у голові, коли вона опиняється у вирі масової різанини» (16, с. 136), він постає перед дилемою: чи можна, з огляду на brutальне порушення

генералом Бороевичем юридичних прав, ідентифікувати себе як сина людини, що є жертвою долі? Пошуки відповіді на це питання пов'язуємо, зокрема, із розв'язанням проблеми Владаном щодо причини «переродження» на «пошесть» Неделька, який подібно до свого батька вдивлявся в гору тіл зі своїх рідних після відходу усташів.

Внаслідок внутрішньої боротьби всередині себе, ставлення Владана до батька та його (без)відповідальності за порушення єдиних для спільноти правових норм упродовж роману змінюються. З-поміж таких форм, що є ключовими для коригування ідентичності Владана, варто виокремити, зокрема: злість на батька, який в дитинстві означав надзвичайно багато; щире незрозуміння причин, які б змогли виправдати злочин («Я сам був армія. Я в неї вірив так, як інші вірять в бога. У ту армію. І в державу, чисю армією ми були [...]. Я вірив у те, що ситуацію можна взяти під контроль. Що ми зможемо придушити все це націоналістичне здичавіння і знову встановити мир і порядок» [16, с. 281–282]) і, насамкінець, усвідомлення, що одні злочини не можна виправдати іншими, як і здійснювати власне насильство, нібито, заради жертв минулого. Тож відповіддю на пошуки батька, а відтак з'ясуванню власної ідентичності Владаном, стає ствердна відповідь на питання, чи нормально, «коли ти не хочеш допомогти воєнному злочинцю спокійно померти? Навіть якщо цей воєнний злочинець – твій батько?» [16, с. 289–290], адже головним тоді стає усвідомлення, що сформувався як особистість і визначити власну ідентичність можна лише на міжособистісних стосунках.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, маємо зауважити, що з-поміж доміантних ознак для становлення ідентичності, зокрема національної, персонажів роману Т. Пахомової «Схизматик. Діти Каїна» та І. Войновича «Югославія, моя батьківщина» виокремлюємо історичну територію або рідний край; спільну масову та громадську культуру; єдині юридичні права та обов'язки для всіх її членів. У межах кожної із них простежуються типологічні та диференціальні ознаки. Спільними для становлення національної ідентичності романів є: відсутність можливості представників українського та словенського світу ідентифікувати себе, спираючись виключно на конкретну географічну територію; знаковість мови та відповідного освітнього середовища; значущість дотримання єдиних юридичних прав та обов'язків для всіх її членів і, водночас, критичність щодо їх brutального порушення.

З-поміж диференціальних, якісно відмінних для становлення національної ідентичності у представників дитячого світу, ознак вдалося виокремити такі: для роману І. Войновича – пошук місця, території, де персонаж може почуватися «своїм» внаслідок руйнування «старої» ідентичності і в ході формування «нової»; знаковість оточення у різноманітті його проявів (освітнього, що є мультинаціональним; товариського; родинного); з'ясування (не)справедливості звинувачень батька до його причетності у військових злочинах як особи, яка порушує спільні юридичні права й обов'язки представників спільноти; для роману Т. Пахомової – кореляція персонажа не з конкретним населеним пунктом, а з країною в цілому; превалювання значущості представників освітнього процесу (в Польщі та в УРСР), релігійних організацій й окремих родичів-учасників підпільних організацій (на відміну від близького родинного оточення); порушення єдиних юридичних прав представників спільноти та наслідків за ці дії.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у компаративному аналізі творів інших українських і балканських авторів, у яких простежується художнє осмислення національної ідентичності.

Література:

- Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо». – 2014, 272 с.
- Романенко О.В. Ідентичність нації та тексту: як сучасна українська література формує інтенсивні образи національної ідентифікації. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, 2017, №7, С. 112–120.
- Грицак Я. Шлях становлення української ідентичності. Запоріжжя: Платформа спільних дій, 2021. 35 с.
- Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій. Київ: Laurus, 2013. 436 с.
- Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: [у 3 т.] Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. Т. 1: 1939–1945 рр., 751 с.
- Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. Тернопіль: КЖВ «Тернопіль», 1997. 438 с.
- Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 528 с.
- Проскурова С. Дискурс національної ідентичності в українській та польській гуманітаристиці на зламі ХХ–ХХІ століть. *Наукові записки. Історичні науки*. Київ, 2009. Вип. 12. С. 281–287
- Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
- Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 224 с.
- Сприйняття належності до української нації: Прес-реліз виконавчого директора КМІС Антона Грушецького [Електронний ресурс]. URL: [https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1458&page=19\(дата звернення: 24.09.2025\)](https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1458&page=19(дата звернення: 24.09.2025))
- Громадянська думка в Україні після 10 місяців війни: прес-реліз [Електронний ресурс]. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1175&page=1&fbclid=IwAR1mEd2uIL-VNxkdu9oxe-IbNd81AExdbZt7qsad3hXogIASwKVJSU25D4> (дата звернення: 24.09.2025)
- Many in Balkans Still See More Harm From Yugoslavia Breakup [електронний ресурс]: URL: <https://news.gallup.com/poll/210866/balkans-harm-yugoslavia-breakup.aspx> (дата звернення: 21.02.2026)
- Bogataj M. Goran Vojnović: «Jugoslavija moja dežela. Ljubljana: Beletrina, 2011». *Sodobnost*, 2011. № 75. S. 1653-1656
- Hendryś W., Szulc M. A homeland in pieces: the problem of borders in Goran Vojnović's Yugoslavia, My Fatherland. *Poznańskie Studia Slawistyczne*. Poznań, 2025. Pp. 375-426
- Войнович І. Югославія, моя батьківщина [текст]: роман. Львів: ВСЛ, 2020, 304 с.
- Olenik B. Mag. Identiteta v sodobnem slovenskem romanu «Jugoslavija, moja dežela» pisatelja Gorana Vojnoviča. *Slovensčina v šoli*, 2019, №1 (XXII). S. 18–27.
- Пахомова Т. Схизматик. Діти Каїна. Харків: Книжковий клуб «КСД», 2021. 336 с.
- Сміт Е.Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Київ: Темпора, 2010. 311 с.
- Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. Львів: Літопис, 2010. 358 с.
- Разговор с Горан Войнович: Всяка история е своеобразна манипуляция. *Литературни разговори с Антония Апостолова* [електронний ресурс]: URL: <https://literaturnirazgovori.com/interviews/2021/03/04/11-29-всяка-история-е-своеобразна-манипуляция-разговор-с-горан-войнович.html> (дата звернення: 21.02.2026)

- Стасик М.В. Концепт «свій/чужий» у художньому просторі роману Тетяни Пахомової «Схизматики. Діти Каїна». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. Одеса, 2024. № 69. Том 1. С. 150–153.
- Virant Š. Vojnovičev roman «Jugoslavija, moja dežela» kot roman ceste. *Ars & Humanitas*, 2025, 19(2), 293–305.

Litvynchuk T. Interpretation strategies of the children's world in the context of national history and identity (based on the novel "Schismatic. Children of Cain" by T. Pakhomova and "Yugoslavia, my homeland" by G. Voinovych)

Summary. The article is devoted to the study of interpretative strategies of artistic reception of the children's world in the context of history and identity based on the novels by T. Pakhomova "The Schismatic. Children of Cain" and G. Voinovych "Yugoslavia, My Homeland". The work is based on E. Smith's classification of defining the features of national identity, according to which the study analyzed the following features that are significant for both works: historical territory or native land; common mass, public culture; common legal rights and obligations for all its members.

In terms of historical territory or native land, typological features for the novels are the lack of opportunity for the main characters to identify themselves, relying exclusively on a specific geographical territory. Differential features are the search for a place where one can feel "one's own" as a result of the destruction of the old and the formation of a new identity ("Yugoslavia, my homeland"), and the attempt to continue the process of forming a national identity in view of the correlation not with a specific settlement as part of the country, but with the country as a whole ("The Schismatic. Children of Cain"). In terms of common mass and public culture, it was found that both novels have the importance of language and the educational environment in common. It was observed that in T. Pakhomova's novel, the dominant role is not given to the character's immediate family environment, but to representatives of the educational process, religious organizations, and individual relatives who joined the resistance movement. It was noted that in G. Voinovych's novel, the reproduction of a multinational environment at school, a community of children in the yard, and also the family environment, for which the identity of the main character acquires polyvariation, occupies a prominent place. In the course of studying the originality of the depiction of single legal rights and obligations, an opposite way of their interpretation was revealed: the principles of depicting the violation of the rights of the main character of T. Pakhomova's novel as one of the factors in the formation of his identity and, in G. Voinovych's novel, the reproduction of the path of clarifying one's own identity as a result of clarifying the (un)justice of the accusations against one's father as a war criminal were traced.

Key words: identity, national identity, comparative aspect, novel, T. Pakhomova, G. Voinovych.

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.04.2026